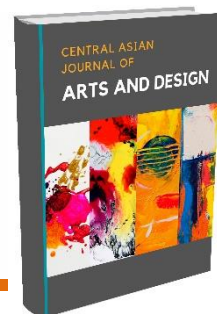

International Scientific and Practical Conference on the
topic: "Sustainable Architecture – Challenges and
Achievement of the Present and Future"

O'ZBEKISTONDA TURAR-JOYLAR ARXITEKTURASINING TARIXIY SHAKLLANISHI.

Nurmuradova Yulduz Bazarovna

*"Arxitektura nazariyasi va tarixi" kafedrası kata o'qituvchisi
Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti*

Annotatsiya: Maqolada turar-joy binolarining tipologiyasi, tarixi, ularning umumiy muammolari, uy-joy qurish masalalari, uy-joylarning turlari (klassifikatsiyasi), xonadon va uning tarkibi hamda funksional-texnologik bog'liqligi yoritilgan bo'lib, bunda jamiyat taraqqiyoti, iqlim sharoiti, aholining demografiyasi, funksional joylashish vazifasi, yechimi, tashqi ko'rinishiga ta'siri ko'rsatilgan. Maqolada turar-joy binolari ko'rinishlari va qulayliklari Xiva Farg'ona, Buxoro va Samarqand misolida ko'rib chiqiladi. Xalqning urf-odatlarini ham xonadon tarkibiga o'z ta'sirini o'tkazadi. O'zbek xalqining eng asosiy urf-odatlaridan biri bu ochiq havoda ko'proq vaqtni o'tkazishdir. Bu odat mamlakatimizning tabiati, iqlim-sharoitidan kelib chiqqan bo'lib, bu narsa xonadon tarkibiga ochiq yozgi xonalar, ayvonlar va supalarni kiritishni taqozo etadi. Bu yerda aholi mehmon kutadi, dam oladi va uxlaydi.

Аннотация: В статье освещаются типология, история жилых зданий, их общие проблемы, вопросы жилищного строительства, виды (классификация) жилья, жилище и его состав, а также функционально-технологическая зависимость, в которой рассматривается развитие общества, климатические условия, демография населения, функциональная задача расселения, ее решение, влияние на внешний вид показано. В статье рассматриваются виды и удобства жилых домов на примере Хивы, Ферганы, Бухары и Самарканды. Обычаи народа также влияют на содержание дома. Одна из основных традиций узбекского народа-проводить больше времени на свежем воздухе. Этот обычай проистекает из природы, климатических условий нашей страны, которые диктуют включение в интерьер квартиры открытых летних комнат, веранд и навесов. Здесь жители ждут гостей, отдыхают и спят.

Abstract: The article highlights the typology, history of residential buildings, their general problems, issues of housing construction, types (classification) of housing, housing and its composition, as well as functional and technological dependence, which examines the development of society, climatic conditions, demography of the population, the functional problem of settlement, its solution, the impact on appearance shown. The article discusses the types and amenities of residential buildings on the example of Khiva, Ferghana, Bukhara and Samarkand. The customs of the people also affect the maintenance of the house. One of the main traditions of the Uzbek people is to spend more time outdoors. This custom stems from nature, the climatic conditions of our country, which dictate the inclusion of

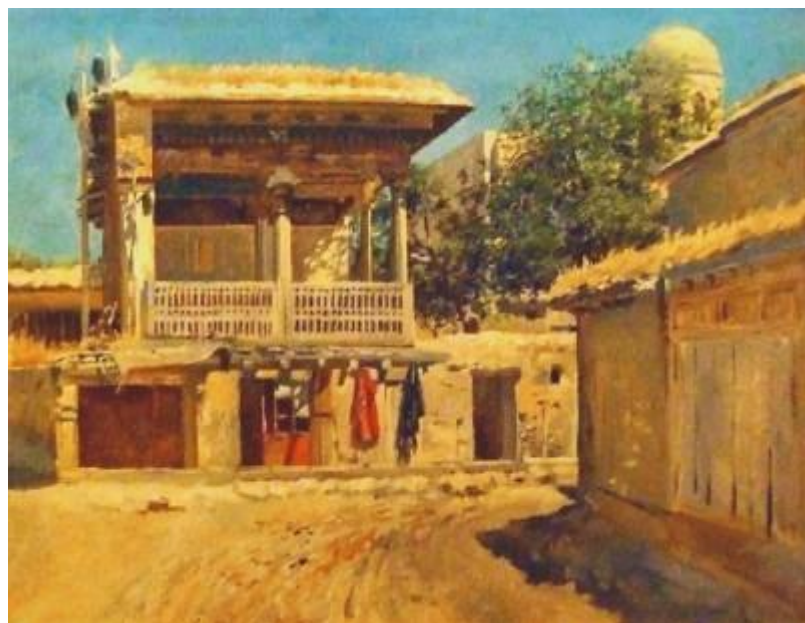
outdoor summer rooms, verandas and canopies in the interior of the apartment. Here residents are waiting for guests, resting and sleeping.

Kalitso'zlar: Turar-joy, tarixiy uylar, ayvon, supa, iqlim, an'anaviy, ,meros, madaniy boylikt, suv, aholi, me'morchilik, san'at.

Ключевые слова: жилище, исторические дома, крыльцо, супа, климат, традиционный, ,наследие, культурное достояние, вода, население, архитектура, искусство.

Keywords: dwelling, historical houses, porch, soup, climate, traditional, ,heritage, cultural heritage, water, population, architecture, art.

Kirish: Turar-uy joy qurilishi yer yuzida juda katta tarixga egadir. Chunki, odamzot paydo bo'lgandan beri u o'zini tashqi muhit va ta'sirlardan: dushmanlar, yirtqich hayvonlar, sovuq va issiqdan saqlanish uchun uy-joy qurgan shuningdek, uy-joy odamni dam olishga va ishlashiga asosiy omil bo'lib xizmat qilgan. Vaqt o'tishi bilan uy-joyning vazifasi, funksiyasi takomillashib va kengayib borgan. Uy-joylar me'morchiligi jamiyatning sotsial sharoitiga, vaqtning ruhiga va boshqa shartsharoitlarga moslasha borgan. U oddiy chayla yoki g'ordan bizning davrimizga kelib hozirgi zamon turar-uy joyiga, ya'ni hozirgi mavjud jihozlar bilan takomillashgan ob'yektga aylandi. Dastlabki paytlarda iqtisod masalalarining nochorligi ishchilar kuchining va qurilish materiallarning yetishmasligi natijasda turar-uy joylarga erishish juda mushkul edi. Shuning uchun o'sha paytda kommunal (jamoat-umumiy) uylar qurish masalalari o'rta qo'yiladi. Kommunalar foydalanadigan uylarning xususiyati shundaki, unda bir uyga bir necha oilani xonalarga joylashtirish natijasida erishiladi. Ya'ni dahliz yoki yo'lak orqali har bir oila bittadan xonaga joylashtiriladi. Oshxona va yuvinish xonasi hamda hojatxonalar bu yerda umumiy foydalaniladi. Albatta bu xildagi uylar xech qanday qulaylikka ega emas, lekin ular o'sha qiyinchilik

paytida uy-joy muammosini yechishga qisman yordam bergan edi. Ya'ni boshpanasiz oilalar shunday uylarga ko'chib kirishga muvaffaq bo'ldilar. Ikkinchi jahon urushidan keyin bu xildagi uylar aholiga juda qo'l keldi, chunki urush natijasida juda ko'p uylar vayron bo'lgan edi. Xalq xo'jaligi tiklangandan so'ng turar-uy joylarning yangi turlari barpo qilingan. Ya'ni faqat oilalarni xonalargagina emas, balki xonadonlarga, kvartiralarga joylashtirish yo'llari ishlab chiqilgan. Har bir oila uchun alohida xonadonlar berila boshlangan.

1-rasm

2-rasm

Bu xonadonlarda avvalgidan farqli o'laroq alohida hojatxona, yuvinadigan xona (obrezxonalar) va yo'laklar mavjud edi. Bu esa aholiga avvalgi kommunal umumiy xonalarga nisbatan anchagina qulayliklar yaratilishiga olib keldi. Lekin, bu yerda xonadan-xonaga o'tish prinsipi qo'llanilgan edi. Har qanday turar-uy joyning shakllanishiga geografik muhit albatta katta ta'sir ko'rsatgan. Masalan, shimol tomonda qurilgan uylarda xonadonlarning ichki qismini tashqi muhitdan sovuqdan saqlashga harakat qilingan, janub tomonda talab buning aksi bo'lib, uylarni issiqdan va ularni qizib ketishdan saqlash kerak bo'lgan. Shuningdek, uyning ichkari qismini tashqari muhit bilan xamohang bog'lash kerak bo'lgan. Shunday qilib, qarama-qarshi talablar asosida bir-biriga butunlay o'xshamagan shimol va janub uylarning tuzilmasi (strukturasi) paydo bo'lgan. Milliy madaniyat va urf-odatlar ham turar uy-joylarining tuzilmasiga va xillariga ta'sir qilgan. Iqlimi bir bo'lgan janubdagi uy-joylar bir-biriga o'xshab ketsa ham ular shu yerdagi yerli xalqning tarixiy madaniyat va urf-odatlariga qarab o'zgarib borgan. Shuning uchun o'zbek xalqining an'anaviy turar-joylari o'zining iqlim sharoitiga, madaniyat darajasiga, urf-odatlariga va badiiy an'analarga moslashgan bo'lgan. Turar-uy joylarining O'zbekistonda qurilishi o'zining tarixiy an'anasiga ega. Uylar ikki xilda qurilgan: milliy va yevropa usulida. Bu uylar asosan shaxsiy hovlilari uylar bo'lgan. O'zbekistonning har bir viloyati o'ziga xos shu hudud sharoitiga moslashgan uylar qurgan. Bu uylar uch xilga bo'lingan: Buxoro, Farg'ona va Xiva uslubida qurilgan uylar. Buxoro uylari feodal davrida juda kam rivojlangan bo'lib, zich qurilishlarni tashkil etgan, ular ko'chaga teskari, ya'ni ko'chadan ajratilgan holda hovli tarafga qaratib solingan xonalar bir-ikki qavatli bo'lib, hovli atrofiga zich qurilgan va shunday qilib hovlida ko'chaniq issiq va changli havosiga qaraganda ancha yaxshi va salqinroq iqlim sharoiti hosil qilingan. Xiva uylari ham yopiq fazoviy muhit shaklida, ya'ni hovli atrofiga qurilgan bo'lib, uning Buxorodagi uylardan farqi shundaki, uning tarxida ikki xil ayvon joylashgan. Bu ayvonlar bir-biriga qarama-qarshi joylashgan bo'lib, shimol tarafga qaratib qurilgan ayvon balandroq bo'lgan va u yoz mavsumida shimol tomondan esayotgan shamolni hovli tomon yo'naltirib hovlilarga salqin havo hosil qilishga olib kelgan. Farg'ona uylari esa, Farg'onaning go'zal vodiylarida paydo bo'lib, yopiq karakterini yo'qotgan. U o'zining tarxiy yechimida ichkari hovlisi yo'q bo'lib, ayvon orqali bog'larga qaratilgan bo'lgan. Farg'ona vodiysida ayvon yoz oylarida asosiy xona bo'lib xizmat qilgan. Farg'ona vodiysi va Toshkent viloyatida ayvonlar oynavand bo'lib, bu xildagi ayvonlar tashqaricha usul deb atalgan va aholi yil bo'yi shu ayvonda istiqomat qilgan. Rossiyadan ko'chib kelgan aholi esa o'z usullarida, ya'ni rus uslubida uylar qurganlar. Bu uylar bir qavatli bo'lib, yakka tartibda alohida-alohida qurilgan. O'zbekiston iqlim sharoiti bu uylarning tarxida albatta katta-katta ayvonlarni hovliga qaratilgan

holda qurishga majbur qilgan. Bunday uylarning devorlari 80-90 sm bo'lib, xom g'ishtdan terilgan va uyning ichida yozda salqin va qishda issiq bo'lishiga sabab bo'lgan. Bu uylarning past qavatli va hovliga ega bo'lishi shaharlarning eniga qarab o'sib ketishiga sabab bo'lgan. Shahar (yashash) hududlarining tanqisligi tufayli jamiyat rivojlanishida shaharlar rolining oshish jarayonida aholini joylashtirish bo'yicha liftsiz va ko'p qavatli uylar turar – joy binolarining asosiy turlariga aylanmoqda. Ularning ko'p sonda qo'llanishi yashash hududlari va injenerlik kommunikatsiyalaridan yetarli darajada samarali foydalanish imkonini bermoqda. Turar – joy binolarining bunday turi Markaziy Osiyo viloyatlarida turli – tuman arxitekturaviy rejaviy, hajmiy – obrazli va konstruktiv yechimlari bilan yanada keng tarqalib bormoqda. Ular iqtisodiy jihatdan foydali bo'lib, turli sonli va demografik tarkibdagi oilalarning yashashi uchun fazoviy – rejaviy parametrlar bo'yicha respublikamizning murakkab iqlimli va seysmik rayonlarda (7 – 9 balli) ma'lum muddatlarda normal sanitargigiyenik va komfort sharoitlarni yaratadi. Shuning uchun bo'lajak me'morlardan shunday loyihalar talab qilinadiki, bu yangi loyihalar bizning nafaqat iqlim sharoitimizga va shuning bilan birga, bizning ming yillab shakllanib kelgan urf-odatimizga, madaniyatimizga va tariximizga ham to'la javob bera olishi kerak. Turar joyning eng muhim sifatleri uning qulayligi va ko'rkamligidir. Ular ko'iroq me'moriy yechim (xilmaxil, ba'zan qaramaqarshi talablarni o'zaro uyg'unlashtiruvchi reja, qurilish ashyolarining konstruktiv va badiiy sifatlarini to'la ochish va boshqalar) bilan ta'minlanadi. Mahalliy aholi Turar joylarida naqqoshlik, o'ymakorlik kabi bezaklar keng qo'llanadi. Har bir shahar, viloyat, tuman va qishloq uchun uy-joy tanlashda ularda yashaydigan aholining demografik tarkibiga qarab har-xil sonli nisbatlari olinadi. Turar-joyni tanlashda aholining qaysi hunar bilan mashg'ul bo'lishi ham eng asosiy omillardan biridir. Shuning uchun qishloqlarda turar-joy uylari o'z shaxsiy yer maydoni bilan ta'minlangan bo'lib, shaxsiy tomorqasi uy bilan qulay bog'langan bo'lishi kerak. Bundan tashqari, qishloq turar-joylarining tarkibida yor-damchi xonalar, molxona, tovuqxona, qo'yxona, somonxonalar hamda qishloq xo'jaligi uchun kerak bo'lgan asbob-uskunalar saqlaydigan xonalar, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlaydigan omborxonalar bo'lishi kerak. O'zbek uyjoylarida ko'kalamzorlashtirishga va suv inshootlariga katta e'tibor beriladi. Hovlining bir qismidan yoki alohida joydan bog ajratiladi. Ularda, asosan, mevali, qisman manzarali daraxtlar o'stiriladi. Hovli sahnida gulzor tashkil etilib unga rayhon, shoyigul kabilar ekiladi. Ilgari deyarli har bir uyning arig'idan toza, ichimlik suvi oqib o'tgan. Hozirgi ba'zi hovlilarda suv havzasi (hovuz), favvoralar qurilmoqda.

O'zbek Turar joylarida asrlar mobaynida shakllanib kelgan qo'shnichilik, mahallachilik urfodatlari o'z aksini topgan: uy egasi tom nishabini hamisha o'zining hovlisiga qaratgan, qo'shni devoriga tutash bo'lgan biror qurilma ko'tarish niyatida bo'lsa qurilmaning balandligini qo'shnining roziligi bilan amalga oshirgan. Bulardan tashqari, qo'shnichilik munosabatlarini "obraha", "haqraha", "shafiq" kabi odatlar belgilagan. Mustaqillikdan keyin Turar joy me'morligida yangi qurilish mezonlari va qoidalari qabul qilindi. Davlat tomonidan moliyalanadigan ko'p qavatli va kottej Turar joylari bilan bir qatorda yakka tartibdagi shaxsiy uylar, jumladan, hashamatli ("elita") uylar qurish keng tarqaldi. Turar joylarda milliy va "evropa" uslublari uyg'unlashib, yangi qurilish texnologiyasi va bezash ashyolari keng qo'llanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 1.Voronina V.L.,Narodnie traditsii arxitekturi Uzbekistana, M., 1951.
2. 2.Kadirova T.F., Arxitektura Uzbekistana, M., 1987.
3. 3.Surayyo Adilovna Qodirova Maktuba To‘xtasinovna Abdujabbarova .TURAR JOY VA JAMOAT BINOLARINI LOYIHALASH.
4. Нормуродова, Ю. Б. (2021). БАЗАРЫ ДРЕВНЕЙ БУХАРЫ. Экономика и социум, (4-2), 1176-1179. Nurmurodova, Y., & Baxodirova, R. (2020). TRADITIONAL ANCIENT BAZARS OF SAMARKAND AND TASHKENT. Интернаука, (43-2), 74-77.
5. Maxmatqulov, I. T. (2022). Proposals for the Use of Historic Shopping Malls in Uzbekistan for Modern Purposes. Middle European Scientific Bulletin, 21, 198-201.
6. Maxmatqulov, I. T., & Zubaydullayev, U. Z. (2021). Typology of Architectural-Compositional Solutions of Khanaka Buildings in Central Asia. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN, 2(10), 27-29.
7. Нормуродова, Ю. Б., & Садиков, Ж. Р. (2020). ДРЕВНИЕ БАЗАРЫ ИСТОРИЧЕСКИХ ГОРОДОВ УЗБЕКИСТАНА. In Наука и современное общество: актуальные вопросы, достижения и инновации (pp. 196-201).
8. Elmurodovna, J. E. (2021). The Architecture of Karshi Castle, The Establishment, The Past and the Present. Middle European Scientific Bulletin, 18, 247-252.
9. Elmurodovna, J. E. (2021). Bukhara Registan: Past And Present. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 25(1), 160-166.
10. Jurayeva, E. E. (2023). ARCHITECTURE OF TASHKENT REGISTON SQUARE. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(1), 190-203.
11. 11.Zubaydullayev, U. Z., & Maxmatqulov, I. T. (2021). ARCHITECTURE SELF-BUILT KHANAKA BUILDINGS OF MEDIEVAL CENTRAL ASIA. World Bulletin of Management and Law, 3, 56-59.
12. 12.Zubaydullayev, U. Z. (2023). THE IMPACT OF SMALL ARCHITECTURAL FORMS OF URBAN DESIGN ON THE TOURISM INDUSTRY. ARXITEKTURA, MUHANDISLIK VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR JURNALI, 2(1), 137-143.